

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az alábbi kritikai recenzió¹ azon művek sorába tartozik, amelyek a kultúra hosszú távú hatásait empirikus kutatásokra alapozva törekszik vizsgálni. Csakúgy mint a Habsburg Birodalom máig érzékelhető jelenléte², a migránsok „magukkal hozott” kultúrájának nagy tehetetlenségi ereje³, a határok változásának hosszú távú hatása⁴, ez a kutatás is azt sugallja (de nem csak mondogatja, hanem bizonyítja), hogy a világról alkotott képünk erősen gyökerezik múltunkban.

¹ Nunn, N. – Wantchekon, L. (2009): The slave trade and the origins of mistrust in Africa. In: National Bureau of Economic Research, March, No. 14783 <http://www.nber.org/papers/w14783.pdf> (Utolsó látogatás: 2018.06.30.)

² Becker, S. O. – Boeckh, K. – Hainz, C. – Woessmann, L. (2016): The Empire is Dead, Long Live the Empire! Long-Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy. CESIFO WORKING PAPER <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/econj.12220> (Utolsó látogatás: 2018.06.30.)

³ Alberto, A. – Giuliano, P. (2009): Preferences for Redistribution. NBER Working Paper 14825 <http://www.nber.org/papers/w14825> (Utolsó látogatás: 2018.06.30.)

⁴ Heinemeyer, Hans-C. – Schiltze, M. S. – Wolf, N. (2008a): Endogenous Borders? The Effects of New Borders on Trade in Central Europe 1885–1933. CESIFO WORKING PAPER NO. 2246 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1104972 (Utolsó látogatás: 2018.06.30.)

A rabszolga-kereskedelem és a bizalom

SCHRANZ EDIT¹

Hat-e, s ha igen, hogyan hat a kultúra a társadalomra? Nathan Nunn és Leonard Wantchekon tanulmánya nem kisebb célt tűzött maga elé, minthogy megvizsgálja, az afrikai földrész lakóiban, valamint a gazdaságban máig nyomot hagyó – ám mintegy 100 éve befejeződött – rabszolga-kereskedelem hatásait, az egyének kulturális, normakövető, hiedelmekkel és értékekkel kapcsolatos gondolkodása, viselkedése terén. Céljuk kideríteni az okokat, amelyek az Afrikán belül megmutatkozó történelmi bizalmatlansághoz vezettek a helyi kormányok vagy önkormányzatok (politika), a ki-sebb lakóközösségek (szomszédok) irányába vagy akár a családi kapcsolatokon belül, s amelyek mind a mai napig befolyással lehetnek a gazdasági fejlődésére. Nunn és Wantchekon hipotézise abból a Nunn által írt korábbi tanulmányból indul ki, amely ok-okozati összefüggést mutatott ki a 400 éves rabszolga-kereskedelem, valamint az afrikai lakosság mai jövedelmi viszonyai között, a rabszolga-kereskedelem hosszú távú gazdasági hatásait vizsgálva (Nunn, 2008).

Azonban a múlt és a jelen összekapcsolódásának ez az egy csatornája önmagában nem elég a jelen gazdasági folyamatainak megértéséhez. További kapcsolódási pontokat kellett tehát találni. Fukuyama pontos megfogalmazása szerint „a gazdaság egészséges működésének egyik döntő tényezője” (Fukuyama 1997: 56) a társadalmi tőke, amelynek azon kívül, hogy kulturális gyökerei vannak, egyben a társadalmi „bizalom tűzpróbája” (Fukuyama 1997: 56). Nem véletlen tehát, hogy a Nunn és Wantchekon szerzőpáros is a bizalom/bizalmatlanság reláció vizsgálatával igyekezett további összefüggéseket találni. A 2005-ös Afrobarométer² (OLS [*Ordinary Least Squares*] becslés segítségével elemzett) adatai alapján kívánták láttatni a rabszolga-kereskedelemmel összefüggésbe hozható bizalmatlansági kultúra kialakulásának okait Afrikában. A szerzőpáros a bizalom méréséhez öt faktort vett figyelembe: a hozzátartozókba, a szomszédokba, a „helyi tanácsokba” (önkormányzat) vetett bizalom, valamint az etnikai csoportokon belüli, illetve azok közti bizalom mértékét.

¹ Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és társadalompolitika doktori program, doktorjelölt.

² A Szaharától délre, 17 országban (egyenként 1200-2400 fő), standardizált kérdőívek segítségével készült felmérés, amely a gazdasági körülményeket, a politikai légkört, a társadalmi tőkét, az egyéni hozzáállást méri, különböző témákban, pl. demokrácia, civil társadalom... Mindezt helyi nyelveken és véletlenszerű mintavétellel teszik (jóllehet a Nunn és Wantchekon szerzőpáros a tanulmányban megjegyzi, hogy a mintavétel olykor nem volt véletlenszerű).

OLVASS FELESLEGESET!

A bizalom kontrollálásához használt statisztikai változók ugyanakkor az öt faktor szerint csoportosított kérdésenként eltértek. Ezen változók között volt például a kor, a nem (gender), az iskolázottság hatása, valamint a lakókörnyezet (vidék/nagyváros), illetve a foglalkozás fix hatása.

„Rule of thumb” – ha máshogy nem megy...

Becslések szerint 1400 és 1900 között az afrikai földrész különböző országaiból (etnikai csoportokból) 80 565 rabszolgát szállítottak el a transz-atlanti kereskedelem vonalán és 20 048 embert hurcoltak el az Indiai-óceán kereskedelmi útvonalán (Nunn 2008). A rabszolga-kereskedelem által kialakult bizonytalanság, a fennmaradt dokumentumok szerint bizalmatlansággal teli környezetet hozott létre. A barátok, a családtagok is olykor elárulták egymást, s a gyermekkereskedelem sem volt ritka.³ Így Nunn és Wantchekon arra a feltételezésre jutott, hogy ez a környezet, ahol mindenkinek állandóan résen kellett lennie – hiszen körülöttük folyamatosan eladták és becsapták egymást az emberek –, olyan kultúrát alakított ki, amely a mai napig hatással van az egyének közötti bizalmi viszonyokra – vagyis a bizalmatlanság feltehetően ma is fennáll. Hipotézisük szerint azokon a területeken – például a partok közelében –, ahol a felmenők jobban ki voltak téve a rabszolga-kereskedelem veszélyének, a mai leszármazottak kevesebb bizalmat mutatnak a szomszédok, a hozzátartozók és helyi kormányzatok felé. Nézetük szerint ennek oka az, hogy a másokban való bizalmatlanság a bizalom normáihoz képest praktikai előnyökkel járt, ezért idővel dominánssá vált, beivódott az életvitelbe. S ha ezen íratlan szabály továbbra is fennáll, akkor ennek nyomait a mai kutatások adataiban is meg lehet találni. Hipotézisük arra a kulturális antropológiai vizsgálatokban jól alátámasztott tézisre épít, amely szerint olyan környezetben, amelyben az információszerezés vagy költséges, vagy kiváltképp tökéletlen, a heurisztikus döntéshozási stratégiák, avagy hüvelykujj-szabályok optimális stratégiaként szolgálhatnak. Nunn és Wantchekon azt igyekezett ebben a tanulmányban igazolni tehát, hogy oksági viszony áll fenn a ma bizalmatlansága és a hajdani rabszolgaság között. Vagyis azok, akiknek az ősei rabszolga-kereskedelem áldozatai lettek, ma is kevésbé bíznak a szomszédokban, a rokonokban és a politikában⁴ (helyi kormányzatokban, hivatalokban, előljárásság-

³ A rokon, szomszéd vagy barát által rabszolgának eladottak száma 20%-ra tehető a rabszolgának elhurcolt afrikaiak összarányát tekintve.

⁴ A tengerparttól való távolság és az emberek egymásba, a rokoni, szomszédi viszonyokba, valamint a politikába vetett bizalom kérdése kapcsán meg kell említenünk, hogy Nunn és Wantchekon tanulmánya kitér más földrészek adatainak ez irányú vizsgálatára is (1990-es World Values Survey [WVS], amely Chile, Norvégia, Svédország, Nagy-Britannia, Észak-Írország lakosainak tette fel ugyanazon bizalommal kapcsolatos kérdéseket), amelyből azonban egyértelműen kiderül, hogy ahol nem volt jellemző a rabszolga-kereskedelem, ott zéró a kapcsolat a lakosság parttól való távolsága és az állampolgári bizalom összefüggésében.

OLVASS FELESLEGESET!

ban, politikusokban). Ennek igazolásához a 2005-ös Afrobarométer adatait a válaszadó lakhelye szerint újrakódolva, ezen adatokat a populációk tengerparttól való távolsága szerint vették. Erről a változóról feltételezték, hogy összefügg a rabszolga-kereskedelem intenzitásával, vagyis negatív korreláció áll fenn a rabszolgaexport egykori mértéke és a mai bizalmi szint között. Minél távolabb élt a mai, válaszadó leszármazott őse a tengerparttól, azaz minél kevésbé volt kitéve a rabszolga-kereskedelemnek, annál magasabb a mai bizalmi szint. Érdekes kérdést vet fel, ha a mai válaszadó a parttól távolabbi etnikumból származik, ám a válaszadás időpontjában már például part közeli nagyvárosban él. Nunn és Wantchekon szerint ezen válaszadóknál a magasabb bizalmat jelölő válaszok azért lehetségesek, mert a normákat, értékeket az ember magával viszi – a lakókörnyezetét nem.

Nunn és Wantchekon metodológiája egybecseng a tanulmányban hivatkozott korábbi kutatások módszereivel, eredményeik szerint: a válaszadó ősei lakhelyének tengerparttól való távolsága korrelál a válaszadó jelenlegi lakóhelyének tengerparttól való távolságával, ez ugyanakkor negatívan korrelál a keresettel, ami viszont pozitív korrelációban áll a bizalommal.

Leszármazottként Amerikában...

Fentebb említettük, hogy a szerzőpáros szerint a rabszolga-kereskedelem elterjedésében döntő szerepet játszott az adott időben tapasztalható bizalmi kultúra. De mit jelenthet mindez az Amerikába került rabszolgák leszármazottai szempontjából? Ha igaz az, hogy még az otthoni környezetben hozzászoktak a bizalmatlansághoz, vajon ezeket a normákat, viselkedési szabályokat tovább vitték-e magukkal Amerikába? Befolyással lehet-e mindez az afroamerikai közösség mai nemzedékének érvényesülésére, gazdasági aktivitására? Ennek a recenzióknak nem feladata ezen összefüggés kiderítése, azonban érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy fentiekkel összecsengőnek tűnik, mégis ellentmond Francis Fukuyama elemzése az afroamerikai közösség gyengeségeiről. Fukuyama interpretálása szerint, ellentétben az Amerikában élő más etnikai csoportokkal, például az olaszokkal, kínaiakkal vagy a koreaiakkal, akik közösséget alkotnak, szolidárisak egymással, vásárolnak egymástól, az afroamerikaiak nem alkotnak közösséget. „...[N]em fogtak össze és nem létesítettek szorosan egymásba kapcsolódó gazdasági kapcsolatokat... a fekete kereskedőket nem fűzik a bizalom és a szolidaritás olyan hagyományai a vevőikhez, mint más etnikai közösségeknek a kereskedőit... A feketékben nemcsak az őket körülvevő közösség nem bízik, ők sem bíznak egymásban. A belső társadalmi kohézió e hiányának semmi köze az afrikai kultúrához, mivel ezek legtöbbször erős társadalmi csoportok alakultak ki, de az Egyesült Államokban született mai afroamerikaiak olyan emberek leszármazottai, akiket rabszolgákként kiszakítottak ősi kultúrájukból. Ez a „kulturátlanítás” az egyik jelentős tényező, amely megakadályozza az afroamerikai közösség

OLVASS FELESLEGESET!

gazdasági előrehaladását.” (Fukuyama 1997: 413–414) Fukuyama logikája szerint a „kívülálló”-elméletek⁵ mechanizmusából adódóan, a kisebbségi etnikai csoportok kulturális gyökereinek fennmaradásához fontos kérdés, hogy a közösségen belül elindul-e az általuk hozott hagyományokon nyugvó, a csoport szükségleteit kielégítő kereskedelem, a saját etnikumbeliek foglalkoztatásával, vagy sem. Így ezen működés (üzletek fenntartása) biztosíthatta volna az afroamerikaiak számára is a kultúra megtartásának lehetőségét. Azonban ha voltak is működő üzletek, amelyek ilyenek, egy idő után egy részük tönkrement, mert a közösség nem tartotta el ezeket, vagy mert a vállalkozó kedv hiányzott, de például a brit nyugat-indiai szigetekről Amerikába emigrált afroamerikaiak közössége esetében jobb a helyzet, mivel a „rabszolgáságnak az ottani ültetvényeken kialakult rendszere kevésbé bomlasztotta fel a hagyományos afrikai kultúra viselkedésformáit” (Fukuyama 1997: 418).

Feltehetnénk a kérdést, hogy lehet-e, érdemes-e hasonló, a múltban gyökerező, ám a ma élő közösségek életére hatást gyakorló, habitussal, normákkal összefüggő, a bizalom alakulását tükröző, a bizalmi kapcsolatokat alakító/feltáró helyzeteket keresnünk? Különösen, hogy Nunn és Wantchekon e tanulmányában hosszabb részt szentel azoknak a legújabb kutatásoknak⁶, amelyek szerint a genetika is szerepet játszhat abban, mennyire bízunk egymásban (Cesarini – Dawes – Fowler – Johanneson – Lichtenstein – Wallace 2008). Nos, ha ezeknek a kísérletnek az eredményeit is figyelembe vesszük, elképzelhető, hogy a Nunn és Wantchekon-féle tanulmány közelebb hozza a válaszadás lehetőségét az említett kérdésre.

Rabszolga-kereskedelem vs. bizalom

Hogyan és miért hat még ma is a 100 éve befejeződött rabszolga-kereskedelem Afrika országaiban? Bevezetőnkben rövidebben, de hasonlóan tettük fel a kérdést. Nunn és Wantchekon tanulmánya nemcsak azt állapítja meg, hogy káros hatással volt az emberek közötti és társadalmi bizalomra, hanem azt is feltárja, hogyan függenek össze egymással az okok, amelyekre visszavezethető a bizalmatlanság kultúrájának kialakulása. Mivel a rabszolga-kereskedelem megváltoztatta a kulturális normákat azzal, hogy bizonyos etnikai csoportok ki voltak téve az emberkereskedelemtől, ennek velejárója lett a bizalmatlanság. Ez hosszú távon a jogi és politikai intézmények hanyatlását hozta, a gyenge intézményi rendszer viszont lehetővé tette a polgárok

⁵ „Kívülálló” elmélet az, amikor a külső körülmények ellenségessége bír rá sok kisebbségi csoportot, hogy saját adottságait hasznosítsa, olyan vállalatokat hozzon létre, amely a saját etnikum tagjait alkalmazza, s azt termelje, amire az adott közösségnek szüksége van (Fukuyama 1997).

⁶ Az egyiptetjű és kétpetjű ikreken végzett svéd-amerikai „bizalmi játék”-kísérlet során a kutatók megállapították, hogy az ikrek – akik ugyanazt a környezetet tapasztalták, azonban csak az egyiptetjű ikreknek azonos a géntérképük – bizalmi szintje részben genetikailag meghatározott (Cesarini – Dawes – Fowler – Johanneson – Lichtenstein – Wallace 2008).

OLVASS FELESLEGESET!

számára, hogy becsapják egymást. A szerzőpáros ennek következményének tekinti az egyének közötti bizalomvesztést. A bizalmatlanság tartós fennmaradásának okaként pedig, Nunn és Wantchekon, Tabellini 2008-as tanulmányában említett modellt hívja segítségül, amely a kulturális normák és a intézmények komplementaritására helyezi a hangsúlyt. Tabellini modellje szerint – az egyének öröklik az együttműködési normákat a szüleiktől, a politikának pedig országos választásokon adnak lehetőségeket. Ez egyben meg is határozza az intézményi minőséget. Amikor az együttműködési normákat negatív sokk éri, az nemcsak a következő generáció bizalomvesztésével jár – amely így nemcsak gyengébb intézményeket választ –, de az alacsony bizalmi szint és a gyenge intézményrendszer megmarad a jövő generációi számára is. Vagyis Afrikára alkalmazva – a modell szerint az alacsony bizalmi szint gyengébb intézményrendszert eredményez, amelynek hatása: alacsonyabb bizalom és együttműködés a társadalom szintjén. Fontosnak tartjuk ugyanakkor ezen a ponton jelezni, hogy a tanulmány elméleti szinten nem választja szét a társadalom tagjainak a rendszerbe vetett bizalmát (confidence) az egymásba vetett bizalomtól (trust) (Csepeli 2014). Jóllehet a szerzők fentebb leírt megállapításai alapján érdemes lenne tudnunk, hogy vajon a személyközi és szerepközi kapcsolatok szintjén lefestett bizalmi válság (Csepeli 2014) közül melyik oldalra billen inkább a mérleg? Láthatjuk-e ezeknél a populációknál olyan új közösségi formák (Légmán 2012) kialakulását, amelyek a társadalmi vagy a személyközi bizalom irányába hatnak, amelyek így segítségére lehetnek a cikk alappilléreként említett afrikai gazdaság fejlődésének.

Ez utóbbi gondolatkörrel kapcsolatban a szerzők más utat választottak. A két Németország (Kelet-, Nyugat-Németország) egyesítésének hatásait hozzák példának a jövő kilátásaira vonatkozóan. Nunn és Wantchekon úgy értékeli, hogy ha Németországnak, a 40 év után létrejött „egyesítési sokk” után, a prognózisok szerint 20-40 évre lesz szükséges az események feldolgozásához, akkor talán nem érdemes csodálkozni azon, hogy az afrikai 400 éves történet után 100 évvel, a rabszolga-kereskedelem hatásai még érezhetőek a kontinens országaiban. S mi mást tehetnének a tanulmány szerzői, mint hogy reményüket fejezzék ki, hogy talán idővel ez az érezhető bizalmatlanság is kikopik.

Irodalom

- Cesarini, D. – Dawes, C. T. – Fowler, J. H. – Johannesson, M. – Lichtenstein, P. – Wallace, B. (2008): “Heritability of Cooperative Behavior in the Trust Game.”. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105: 3721–3726. <http://www.pnas.org/content/105/10/3721> Utolsó letöltés: 2018.07.29.
- Csepeli, Gy. (2010): Politikai antropológiai előadások. http://www.zoonpolitikon.hu/?page_id=19 Utolsó letöltés: 2016.04.10.

OLVASS FELESLEGESET!

- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Giczi, J. – Sik, E. (2009): *Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés*. In: *Tárki Európai Társadalmi Jelentés: 65–84*. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf
- Légmán, A. (2012): *Közösségképek*. In: Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Argumentum Kiadó, Budapest: 357–369.
- Nunn, N. (2008): *The Long-Term Effects Of Africa's Slave Trades*. In: *Scolar, Harvard. Edu.*: 139–176. http://scholar.harvard.edu/files/nunn/files/the_long_term_effects. – letöltve 2016. Utolsó letöltés: 2016.04.10.
- Tóth, I. Gy. (2010): *A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének...* In: *Társadalmi Riport*, 254–286. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-921/publikaciok/tpubl_a_921.pdf – Utolsó letöltés: 2016.04.10.